
ДЖЕРЕЛА І ПРИМІТКИ

¹ Див.: *Лотман Ю.М., Успенский Б.А.* Отзвуки концепции «Москва — Третий Рим» в идеологии Петра Первого (К проблеме средневековой традиции в культуре барокко) // *Успенский Б.А.* Избранные труды. — Т. 1. — С. 124—141.

² Див.: *Уортман Ричард С.* Сценарии власти. Мифы и церемонии русской монархии. — Т. 1. — М., 2002. — С. 68—69.

³ Цит. за: *Уортман Ричард С.* Зазнач. праця. — С. 71.

⁴ *Анисимов Е.Г.* Время петровских реформ. — Л., 1989. — С. 237.

⁵ Див.: РДАДА, ф. 124, оп. 3, дело 505, 508, 560, 604 та ін; *Дядиченко В. А.* Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII — початку XVIII ст. — К., 1959. — С. 165.

⁶ *Розенфельд И.Б.* Присоединение Малороссии к России... — С. 119.

⁷ РДАДА, ф. 229, оп. 1, дело 65, л. 112.

⁸ Там само, ф. 124, оп. 3, дело 505, 508 та ін; ф. 229, оп. 1, дело 65.

⁹ *Розенфельд И.Б.* Зазнач. праця. — С. 119.

¹⁰ *Борщак І.* Мазепа — людина й історичний діяч. — С. 26.

¹¹ Лист Пилипа Орлика до Стефана Яворського // *Основа.* — 1862. — № 5.

¹² *Иконников В.* Пребывание Петра Великого в Киеве // *Военно-исторический вестник.* — 1910. — № 5—6. — С. 13.

¹³ Див.: *Каменский А.Б.* От Петра I до Павла I: реформы в России 18 века (опыт целостного анализа). — М., 1999. — С. 103—104.

¹⁴ Детальний розгляд аспектів ймовірної військової реформи Гетьманату див.: *Сокирко О.* Козацьке військо під прицілом модернізації // *Соціум.* Альманах соціальної історії. — Вип. 2. — К., 2003. — С. 101—116.

¹⁵ *Милюков П.* Государственное хозяйство России в первой четверти 18 столетия. — СПб., 1905. — С. 261.

¹⁶Про це див.: Mackiw T. Mazepa's Title: Prince of the Holy Roman Empire // The Nationalities Papers. — 1979. — VII. — P. 95—99; *ibid.* Ivan Mazepa — Hetman der Ukraine and Reichsfürst des Heiligen Römischen Reiches, 1639—1709 // Jahrbuch der Ukrainekunde. — 1983. — XX. — S. 127—151; його ж. Гетьман Іван Мазепа — Князь Священної Римської імперії // Український історик. — 1966. — № 3—4. — С. 33—40.

¹⁷*Андрусяк М.* Зв'язки Мазепи з Станіславом Лещинським і Карлом XII // З. НТШ. — Львів, 1933. — Т. 152. — С. 42—45; *Сокирко О.* Козацьке військо під прицілом модернізації. — С. 113.

¹⁸Письма и бумаги Петра Великого. — Т. 8, ч. 1. — СПб., 1903. — С. 117.

¹⁹Источники малороссийской истории, собр. Д. Н. Бантышем-Каменским. — Ч. 2. — М., 1859. — С. 172—173; Письма и бумаги Петра Великого. — Т. 8, ч. 1. — СПб., 1903. — С. 238.

²⁰Цит. за: *Анисимов Е. Г.* Время петровских реформ. — Л., 1898. — С. 193.

²¹*Голиков И. И.* Деяния Петра Великого. — Т. 15. Дополнение. — М., 1843. — С. 12.

²²Там само.

²³Там само. — С. 17.

²⁴*Соловьев С.М.* История России с древнейших времен. б/м и б/г. — Т. 16. — С. 30.

²⁵Источники малороссийской истории. — Ч. 2. — С. 230.

²⁶Там само. — С. 228—230.

²⁷Там само. — С. 230; РГАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1806, л. 86—87.

²⁸Там само.

²⁹Там само.

³⁰РДАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1806, л. 94.

³¹Там само, дело 1759, л. 12—13 зв.

³²Цит. за: *Соловьев С. М.* Знач. праця. — Т. 16. — С. 31—32.

³³Там само.

³⁴Отдел рукописей Российской государственной библиотеки, ф. 204, № 37, дело 7, л. 1—35; № 38, дело 6, л. 1—2.

³⁵Збірка матеріалів до історії Лівобережної України та українського права. XVII—XVIII вв. // Український археографічний збірник. — К., 1926. — Т. 1. — С. 106—107.

³⁶Цит. за: *Соловьев С.М.* Знач. праця. — Т. 16. — С. 32.

³⁷Там само.

³⁸Там само. — С. 286—290.

³⁹Там само. — С. 286.

⁴⁰Там само.

⁴¹Там само.

⁴²Источники малороссийской истории. — Ч. 2. — С. 275—276.

⁴³Материалы для отечественной истории... — Т. 2. — С. 64, 251 та ін.

⁴⁴Источники малороссийской истории. — Ч. 2. — С. 307.

⁴⁵Там само.

⁴⁶*Джиджора І.* До історії генеральної військової канцелярії // Україна в першій половині XVIII віку: Розвідки і замітки. — К., 1930. — С. 113.

⁴⁷Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2-е. — М., 1830. — Т. 5. — № 2793; *Джиджора І.* Економічна політика російського правительства супроти України в 1710—1730 рр. // Україна в першій половині XVIII віку: Розвідки і замітки. — К., 1930. — С. 28—29; *Тищенко М.* Нариси зовнішньої торгівлі Стародубщини в XVIII в. // Зап. Істор.-філол. відділу УАН. — К., 1931. — Кн. 26. — С. 335.

⁴⁸Источники малороссийской истории. — Ч. 2. — С. 322.

- ⁴⁹ Милуков П. Государственное хозяйство России в первой четверти 18 столетия. — С. 690—691; Голикова Н. Б., Кислягина Л. Г. Система государственного управления // Очерки русской культуры. — М., 1987. — Ч. 2. — С. 65.
- ⁵⁰ РДАДА, ф. 248, оп. 29, дело 18, л. 346; Законодательные акты Петра I: Сборник документов / Сост. Н. А. Воскресенский. — М.—Л., 1945. — С. 251.
- ⁵¹ Законодательные акты Петра I. — С. 251.
- ⁵² Дневник Николая Ханенко // Киев. старина. — 1896. — № 7, 8. — С. 173.
- ⁵³ Там само. — С. 172.
- ⁵⁴ Диариуш или журнал, то есть повседневная записка... // Чтения в Обществе истории и древностей российских. — М., 1858. — Кн. 1. — Отд. V. — С. 38.
- ⁵⁵ Див.: Коструба Т. Гетьман Иван Скоропадський. — Львів, 1938. — С. 28.
- ⁵⁶ РДАДА, ф. 9, оп. 1, дело 15, л. 61—62.
- ⁵⁷ ПСЗ. — Т. 6. — № 3988; Диариуш или журнал, то есть повседневная записка... — С. 40; Источники малороссийской истории. — Ч. 2. — С. 316—317; Дневник Николая Ханенко. — С. 172.
- ⁵⁸ РДАДА, ф. 9, оп. 1, дело 15, л. 61—65. Зазначимо принагідно, що до офіційної резолюції імператора, підготовленої в Кабінеті Імператорської Величності, увійшла лише частина тексту, написаного Петром I. — Див.: Источники малороссийской истории. — Ч. 2. — С. 316.
- ⁵⁹ Диариуш или журнал, то есть повседневная записка... — С. 42; Дневник Николая Ханенко. — С. 173.
- ⁶⁰ Источники малороссийской истории. — Ч. 2. — С. 316—317.
- ⁶¹ ПСЗ. — Т. 6. — № 4010.
- ⁶² Источники малороссийской истории. — Ч. 2. — С. 322.
- ⁶³ Акты ЮЗР. — Т. 10. — СПб., 1878. — С. 446.
- ⁶⁴ Там само. — С. 449.
- ⁶⁵ Там само.
- ⁶⁶ Там само. — С. 479.
- ⁶⁷ Там само. — С. 478—479.
- ⁶⁸ Там само. — С. 437—446.
- ⁶⁹ Див.: Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII—XVIII віках. — С. 153; Василенко М. П. Пам'ятник української правничої літератури XVIII ст. / Ювілейний збірник НТШ. — Львів, 1925. — С. 105—130.
- ⁷⁰ Розенфельд И. Б. Присоединение Малороссии к России... — С. 127.
- ⁷¹ Анисимов Е. Г. Время петровских реформ. — С. 237.
- ⁷² У цей час гетьман проводив інтенсивні консультації з впливовими царськими сановниками (А. І. Апраксиним, П. А. Толстим, П. І. Ягужинським), підготував чолобитну, в якій доводив неправомірність заснування Малоросійської колегії, навіть зустрічався з імператором з цього приводу. — Диариуш или журнал, то есть повседневная записка... — С. 53—56; ІР НБУ НАНУ, ф. 8, № 1926, арк. 87.
- ⁷³ Зокрема, він підготував і завізував у монарха грамоту про оборону гетьманші Анастасії Скоропадської, «...чтобы до оной жадная власть малороссийская не интересовалась...», порушував клопотання з приводу недоторканності маєтків генерального писаря С. Савича тощо. — Диариуш или журнал, то есть повседневная записка... — С. 61—64; РДАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1758, л. 609.
- ⁷⁴ Законодательные акты Петра I... — С. 109.
- ⁷⁵ Цит. за: Милуков П. Государственное хозяйство России... — С. 731.
- ⁷⁶ ПСЗ. — Т. 6. — № 3988; Источники малороссийской истории. — Ч. 2. — С. 317.
- ⁷⁷ ПСЗ. — Т. 6. — № 4010; Источники малороссийской истории. — Ч. 2. — С. 322—325; РДАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1759, л. 1—10 об.

- ⁷⁸ *Лазаревский А. М.* Павел Полуботок. Русский архив. — 1880. — Кн. 1. — С. 158.
- ⁷⁹ РДАДА, ф. 9, оп. 1, дело 15, л. 74 об.
- ⁸⁰ Там само.
- ⁸¹ Там само, ф. 248, оп. 29, дело 1758, л. 516—520, 522—527.
- ⁸² Там само, дело 1759, л. 11—15.
- ⁸³ Там само, дело 1758, л. 517об.—519; Российская государственная библиотека, отдел рукописей (далі — РГБ, ОР), ф. 32, № 32, л. 6.
- ⁸⁴ Летопись занятий Археографической комиссии за 1904 год. — Вып. 17. — СПб., 1907. — С. 328.
- ⁸⁵ Законодательные акты Петра I... — С. 219.
- ⁸⁶ РДАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1758, л. 556—557; ЦДІАУК, ф. 53, оп. 2, спр. 248, арк. 8.
- ⁸⁷ Ширше про це див.: *Горобець В.* Присмерк Гетьманщини... — С. 96—104.
- ⁸⁸ РДАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1759, л. 33.
- ⁸⁹ Там само, л. 33—34.
- ⁹⁰ Там само, л. 33.
- ⁹¹ Там само, л. 34.
- ⁹² ЦДІАУК, ф. 53, оп. 1, спр. 4, арк. 4.
- ⁹³ РДАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1760, л. 393 об.
- ⁹⁴ Національна бібліотека України ім. В. Вернадського, Інститут рукописів (далі — НБУ, ІР), ф. 1, № 54482, арк. 1—2.
- ⁹⁵ Зауважимо, що на початку XVIII ст. кризові явища були характерними не лише для Гетьманату. Значно скрутніші часи переживало російське суспільство, особливо його нижчі соціальні верстви, на які уряд Петра I переклав надзвичайно тяжкий тягар 21-річної Північної війни, що супроводжувалася численними (далеко не завжди належним чином продуманими і доцільними) реформаторськими експериментами в галузі управління, організації державного господарства тощо (статистичні дані щодо стану російської економіки в цей час містяться в праці: *Милуков П.* Государственное хозяйство России... — СПб., 1892). Але українське суспільство, попри лихоліття Руїни, виховувалося у значно ліберальніших, порівняно з російськими, суспільних умовах. Тому питання особистої свободи і недоторканності особи, як зазначав М. Грушевський, навіть у його нижчих ешелонах «було дуже дражливым». — *Грушевський М.* Шведсько-український союз 1708 р. // Зап. НТШ. — 1909. — Т. 92. — С. 14.
- ⁹⁶ РДАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1761, л. 675.
- ⁹⁷ Источники малороссийской истории. — Ч. 2. — С. 319.
- ⁹⁸ Цит. за: *Костомаров Н. И.* Павел Полуботок. — С. 410.
- ⁹⁹ ІР НБУ НАНУ, ф. 1 № 54482, арк. 1—2.
- ¹⁰⁰ Журнал, си есть, насущная записка діл, в войсковой енеральной канцелярии приключаящихся, от дня смерти ясневелможного его млты пана Іоанна Скоропадського. — К., 1896. — С. 93.
- ¹⁰¹ Там само. — С. 94.
- ¹⁰² ІР НБУ НАНУ, ф. 1 № 54482, арк. 7 зв.
- ¹⁰³ Там само, арк. 5—5 зв.
- ¹⁰⁴ Обрахунки здійснено на підставі: ІР НБУ НАНУ, ф. 1 № 54482, арк. 1—13 зв.
- ¹⁰⁵ Источники малороссийской истории. — Ч. 2. — С. 325.
- ¹⁰⁶ РДАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1760, л. 393.
- ¹⁰⁷ Цит. за: *Лазаревский А. М.* Павел Полуботок. — С. 166.

¹⁰⁸ Журнал, си есть, насущная записка діл, в войсковой енеральной канцелярії приключаячихся... — С. 101.

¹⁰⁹ ІР НБУ НАНУ, ф. 8, № 234, арк. 5.

¹¹⁰ Там само, арк. 65.

¹¹¹ Источники малороссийской истории. — Ч. 2. — С. 282; промовисті ж приклади старшинської анархії та свавілля див.: *Лазаревский А. М.* Описание Старой Малороссии. — Т. 1. — С. 83; Т. 2. — С. 247, 288, 330, 372, 377 тощо.

¹¹² *Лазаревский А. М.* Павел Полуботок. — С. 184.

¹¹³ Українські історики О. Оглоблин, О. Путро вважають, що саме архів і бібліотека М. Ханенка (в останній, зокрема, було близько 150 одиниць друкованої та рукописної продукції, в тому числі чимало латинських текстів) становили джерельну базу визначної пам'ятки вітчизняної історіографії — «Історії Русів».

¹¹⁴ Наприклад, див.: *Бантыш-Каменский Д. Н.* История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства: В 4-х т. — К., 1993. — С. 427—432.

¹¹⁵ ПСЗ. — Т. 7. — № 4651.

¹¹⁶ *Лазаревский А. М.* Павел Полуботок. — С. 155.

¹¹⁷ *Модзалевский В. Л.* Павел Леотьевич Полуботок. СПб., 1903. — С. 66—67.

¹¹⁸ *Василенко М. П.* Павло Полуботок // Україна. — Кн. 6. — К., 1925. — С. 99.

¹¹⁹ *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. — Відень, 1926. — С. 522—523.

¹²⁰ Источники малороссийской истории. — Ч. 2. — С. 179.

¹²¹ *Ригельман А.* Летописное повествование о Малой России и ея народе и казаках вообще. — М., 1847. — С. 50.

¹²² ОР РГБ, ф. 204, картон 38, № 6, л. 1—2.

¹²³ Там само, л. 2.

¹²⁴ *Соловьев С. М.* История России с древнейших времен. — Т. 18. — С. 827.

¹²⁵ РДАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1759, л. 35.

¹²⁶ ІР НБУ НАНУ, ф. 1, № 54482, арк. 2—2 зв.

¹²⁷ Там само, арк. 25 зв.

¹²⁸ Журнал, си есть, насущная записка діл, в войсковой енеральной канцелярії приключаячихся... — С. 106.

¹²⁹ *Лазаревский А. М.* Павел Полуботок. — С. 168.

¹³⁰ РДАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1759, л. 150—159; дело 1760, л. 812—822; ІР НБУ НАНУ, ф. 1, № 52836, арк. 70—74 зв. Ширше про це див.: *Горобець В.* Присмерк Гетьманщини. — С. 134—136.

¹³¹ «Цедулами» в Україні, на відміну від «листов», називалися записки конфіденційного змісту, в яких містилась інформація, що не підлягала розголошенню. Як правило, «цедули» не мали іменного напису.

¹³² Журнал, си есть, насущная записка діл, в войсковой енеральной канцелярії приключаячихся... — С. 104.

¹³³ *Лазаревский А. М.* Павел Полуботок. — С. 148.

¹³⁴ РДАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1760, л. 219—252; Журнал, си есть, насущная записка діл, в войсковой енеральной канцелярії приключаячихся... — С. 109.

¹³⁵ Журнал, си есть, насущная записка діл, в войсковой енеральной канцелярії приключаячихся... — С. 112.

¹³⁶ *Модзалевский В. Л.* Павел Леотьевич Полуботок. — С. 66.

¹³⁷ *Василенко М. П.* Павло Полуботок. — С. 102.

- ¹³⁸ Там само.
- ¹³⁹ РДАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1760, л. 393–393 зв.; ІР НБУ НАНУ, ф. 1, № 52838, арк. 79–80.
- ¹⁴⁰ ІР НБУ НАНУ, ф. 1, № 52840, арк. 83–90 зв.
- ¹⁴¹ РДАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1759, л. 140–148 об.
- ¹⁴² Детальніше про це див.: *Горобець В.* Присмерк Гетьманщини. — С. 140–142.
- ¹⁴³ ІР НБУ НАНУ, ф. 1, № 55588, арк. 21–24; № 55589, арк. 25–27.
- ¹⁴⁴ ОР РГБ, ф. 256, № 76, л. 140–171.
- ¹⁴⁵ ІР НБУ НАНУ, ф. 8, № 234, арк. 82.
- ¹⁴⁶ Журнал, си есть, насущная записка діл, в войсковой енеральной канцелярії приключающихся... — С. 111.
- ¹⁴⁷ Там само. — С. 112.
- ¹⁴⁸ РДАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1766, л. 232.
- ¹⁴⁹ ПСЗ. — Т. 7. — № 4173.
- ¹⁵⁰ Журнал, си есть, насущная записка діл, в войсковой енеральной канцелярії приключающихся... — С. 121.
- ¹⁵¹ Петро І у цей час був зайнятий пошуком шляхів поповнення казни. Так, напередодні розгляду «Дванадцяти пунктів» монарх наказав збільшити на території імперії перелік непрямих статей оподаткування та розміри існуючих. — РДАДА, ф. 9, оп. 2, дело 32, л. 19–23.
- ¹⁵² *Джиджора І.* Реформи малоросійської колегії... — С. 100–109.
- ¹⁵³ РДАДА, ф. 9, оп. 2, дело 32, л. 25–27 зв.; ПСЗ. — Т. 7. — № 4196.
- ¹⁵⁴ *Джиджора І.* Реформи малоросійської колегії... — С. 109.
- ¹⁵⁵ *Маркович Я.* Дневные записки... — С. 21.
- ¹⁵⁶ РДАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1780, л. 8.
- ¹⁵⁷ Указом від 29 квітня (с.с.) 1723 р. фельдмаршала М. М. Голіцина було призначено головнокомандуючим усіма нерегулярними військами, у тому числі козацькими полками, а також йому було підпорядковано Малоросійську колегію «во всем том, что будет касатся до воинских отправлений». — ПСЗ. — Т. 7. — № 3837.
- ¹⁵⁸ ПСЗ. — Т. 7. — № 4200.
- ¹⁵⁹ *Голиков И. И.* Деяния Петра Великого. Изд. 2. — М., 1839. — Т. 9. — С. 282.
- ¹⁶⁰ Журнал, си есть, насущная записка діл, в войсковой енеральной канцелярії приключающихся... — С. 129.
- ¹⁶¹ Там само. — С. 128, 130.
- ¹⁶² ІР НБУ НАНУ, ф. 1, № 55582, арк. 243 зв.–244; Журнал, си есть, насущная записка діл, в войсковой енеральной канцелярії приключающихся... — С. 132.
- ¹⁶³ Журнал, си есть, насущная записка діл, в войсковой енеральной канцелярії приключающихся... — С. 131–132.
- ¹⁶⁴ Диариуш или журнал, то есть повседневная записка... — С. 10.
- ¹⁶⁵ Зокрема, в щоденнику Миколи Ханенка від 11 вересня 1722 р. читаємо: «Сам его императорское величество изволил быть перед обідом у пана Миргородского (полковника. — *Авт.*) в наметі і горілку паничкову кушал, которая его величеству пришла до уподобання, и любо оной государеві пан Миргородскій куфу оферовав, однако государ сказал, что нечим везти, и для того веліл, когда з барилками з двору присилати, давати. — Дневник Миколая Ханенко // Киевская старина. — 1896. — № 7–8. — С. 184.
- ¹⁶⁶ *Соловьев С. М.* История России с древнейших времен. — Т. 18. — С. 830–832.
- ¹⁶⁷ Журнал, си есть, насущная записка діл, в войсковой енеральной канцелярії приключающихся... — С. 134.

¹⁶⁸ Автори царського маніфесту від 8 (19) лютого 1725 р., зокрема, зазначали, що Апостол, «будучи в полках на Коломаке, в челобитной, присланной к нему от старшины, много переправил и некоторые пункты прибавил...». — ПСЗ. — Т. 7. — № 4651.

¹⁶⁹ Коломацкіє чолобитные // Киевская старина. — 1890. — № 29. — Приложение. С. 102–103.

¹⁷⁰ [Маркович Я.] Дневные записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича (Изд. А. Марковича). — М., 1859. — Ч. 1—2. — С. 24.

¹⁷¹ Зокрема, дізнавшись про наміри правителів Генеральної канцелярії в «...експедицію ординовати... до императорского величества од всего войска з челобитствием...» новгород-сіверського та січчанського сотників С. Галицького і К. Криштофенка, президент Малоросійської колегії видав наказ заарештувати їх і заборонив глухівському отаману видавати підводи для поїздок у Москву та Петербург. — Журнал, си есть, насущная записка діл, в войсковой енеральной канцелярії приключающихся... — С. 142.

¹⁷² Там само.

¹⁷³ Черниговская летопись по новому списку (1587—1775) // Киевская старина. — 1890. — Т. 29. — С. 101.

¹⁷⁴ ПСЗ. — Т. 7. — № 4651.

¹⁷⁵ Черниговская летопись... — С. 102.

¹⁷⁶ Там само.

¹⁷⁷ Там само.

¹⁷⁸ РДАДА, ф. 7, оп. 1, дело 179, л. 1.

¹⁷⁹ Там само.

¹⁸⁰ Там само, л. 1—46, 133.

¹⁸¹ Ширше про це див.: *Горобець В.* Присмерк Гетьманщини. — С. 157.

¹⁸² ЦДІАУК, ф. 53, оп. 2, спр. 452, арк. 4.

¹⁸³ Там само.

¹⁸⁴ Черниговская летопись... — С. 103.

¹⁸⁵ ЦДІАУК, ф. 53, оп. 2, спр. 452, арк. 4 зв.

¹⁸⁶ *Соловьев С. М.* История России с древнейших времен. — Т. 18. — С. 835.

¹⁸⁷ ІР НБУ НАНУ, ф. 12, № 2, арк. 26 зв.; Черниговская летопись... — С. 103.

¹⁸⁸ ЦДІАУК, ф. 53, оп. 2, спр. 951, арк. 17 зв.

¹⁸⁹ ЦДІАУК, ф. 53, оп. 2, спр. 900, арк. 10.

¹⁹⁰ ЦДІАУК, ф. 51, оп. 3, спр. 598, арк. 67.

¹⁹¹ *Маркевич Н.* История Малороссии. — Т. 2. — С. 581.

¹⁹² *Розенфельд И. Б.* Присоединение Малороссии к России... — С. 126.

¹⁹³ РДАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1759, л. 33.

¹⁹⁴ *Соловьев С. М.* История России с древнейших времен. — Т. 18. — С. 827.

¹⁹⁵ РДАДА, ф. 9, оп. 2, дело 32, л. 28.

¹⁹⁶ Принагідно зауважимо, що в історичній літературі зазначена колізія не дістала одноставного трактування. Так, якщо Л. Окиншевич використовував її для ілюстрації твердження про традиційний колегіальний характер управління Гетьманщиною в період міжгетьманства, то О. Лазаревський і М. Василенко, навпаки, оцінюють зазначену ситуацію як екстраординарну. На наш погляд, більш переконливою є точка зору останніх. На практиці періоди тривалого міжгетьманства не були характерними для української державної традиції (виняток становить хіба що початок 1660-х рр., коли в умовах першого розпаду Гетьманату на Правобережний і Лівобережний на теренах останнього певний час влада зосереджувалась в руках наказного гетьмана Я. Сомка,

але на те були вагомими політичними причинами). Після припинення з тих чи інших причин повноважень когось із українських правителів відбувалися нові вибори. Тому за таких умов наказного гетьмана або зовсім не призначали, або ж призначали на досить короткий термін (наприклад, після того, як І. Самойлович був позбавлений гетьманської булави, деякий час «наказничество» виконував генеральний обозний В. Борковський). На більш тривалий період наказних гетьманів призначали у військових походах чи за тривалої відсутності правителя в Україні. При цьому завжди виконання обов'язків наказного гетьмана доручалося комусь із генеральних старшин (рідше полководців). Так, наприклад, під час візиту І. Мазепи до Москви обов'язки наказного гетьмана виконували: 1689 р. — генеральний писар В. Вуяхевич, 1690 р. — генеральний суддя С. Прокопович, 1702 та 1707 рр. — генеральний суддя В. Кочубей. За відсутності в Україні І. Скоропадського в січні—червні 1722 р. обов'язки наказного гетьмана виконував чернігівський полковник П. Полуботок. — Ширше про це див.: *Горобець В.* Присмерк Гетьманщини... — С. 173—174; *Його ж.* Еліта козацької України... — С. 339—379.

¹⁹⁷ РДАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1759, л. 33.

¹⁹⁸ Журнал, си есть, насущная записка діл, в войсковой енеральной канцелярії приключаячихся... — С.93; РГАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1759, л. 146.

¹⁹⁹ РДАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1759, л. 33; ПСЗ. — Т. 6. — № 4049.

²⁰⁰ Там само, ф. 248, оп. 29, дело 1759, л. 33 об.

²⁰¹ Источники малороссийской истории. — Ч. 2. — С. 244.

²⁰² РДАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1759, л. 70.

²⁰³ Там само, ф. 248, оп. 29, дело 1760, л. 484—485 об.

²⁰⁴ Там само, ф. 248, оп. 29, дело 1759, л. 140—141 об.

²⁰⁵ Там само, ф. 248, оп. 29, дело 1759, л. 141 об.

²⁰⁶ Там само, ф. 248, оп. 29, дело 1759, л. 203—205.

²⁰⁷ ПСЗ. — Т. 7. — № 4196.

²⁰⁸ *Джиджора І.* До історії генеральної військової канцелярії... — С. 102—103.

²⁰⁹ Щодо приводу до появи цього указу О.Лазаревський висловлював гіпотезу, що ним стала подача чолобитної, підготовленої П.Полуботком напередодні свого від'їзду влітку 1723 р. до Петербурга. Архівні джерела, виявлені автором у фондах Кабінету Петра І, підтверджують думку вченого. В основу указу від 23 червня 1723 р. було покладено власноручну резолюцію Петра І на подану в другій половині червня чолобитну козацької старшини про дозвіл на проведення гетьманських виборів (місія, яку очолював наказний полковник П. Корецький). — РДАДА, ф. 9, оп. 1, дело 16, л. 55 об.; оп. 2, дело 32, л. 28.

²¹⁰ ПСЗ. — Т. 7. — № 4196; РДАДА, ф. 9, оп. 1, дело 16, л. 55 об.; оп. 2, дело 32, л. 28.

²¹¹ Див.: Сборник Русского исторического общества (далі — Сб. РИО). — Т. 55. М., 1882. — С. 60.

²¹² *Лазаревский А. М.* Люди старой Малороссии. Мануйловичи // Киевская старина. — 1887. — Т. 18. — С. 636.

²¹³ РДАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1760, л. 518—521.

²¹⁴ З цього часу, а саме з 25 листопада (с.с.), відповідно до сенатського розпорядження, укази Малоросійської колегії до генеральної старшини було замінено промеморіями, що формально означало рівність контрагентів).

²¹⁵ Підраховано автором за: ІР НБУ НАНУ, ф. 1, № 54482, арк. 1—108.

²¹⁶ РДАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1760, л. 420.

²¹⁷ ІР НБУ НАНУ, ф. 8, № 247, арк. 42—43.

²¹⁸ Досить промовистою ілюстрацією владних відносин Гетьманату 1724—1727 рр. є ремарка в щоденнику наказного лубенського полковника Я. Марковича, датована 20 лютого 1725 р.: «Заехали до бригадира, где застали

наших правителей пушенных от бригадира». Отже, президент Колегії ставився до «правителів», як до звичайних підвладних йому чиновників, дозволяючи собі в присутності полкової старшини «пушити» останніх.

²¹⁹ Детально про це див.: *Горобець В.* Присмерк Гетьманщини... — С. 186—195.

²²⁰ Сб.РИО. — Т. 60. — С. 329.

²²¹ Там само. — С. 325.

²²² Механізм таких виборів розкриває документ, датований січнем 1727 р. У цей час із Генеральної канцелярії було відправлено до Малоросійської колегії промеморію з приводу виборів на сотництво в Полтавський полк. У ній, зокрема, вказувалося, що полковник і старшина названого полку вибрали кандидатами на вакантний уряд отамана Г.Мелещенка і козака Г. Бича, а «...з тих двох человек до получения того сотнического уряду представляем достойнішого Г. Бича, ибо он прежде определен туда за сотника указом из Малоросийской коллегии». — Протокол отпусных писем... — С. 12.

Процитований документ, а також інші матеріали свідчать, що Малоросійська колегія широко практикувала пряме призначення на уряди, без попереднього узгодження з українськими державними структурами і дотримання процедури, визначеної указами 1715 і 1726 рр.

²²³ РДАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1806, л. 30.

²²⁴ Источники малороссийской истории. — Ч. 2. — С. 297—330.

²²⁵ Там само. — С. 308.

²²⁶ Там само. — С. 325.

²²⁷ РДАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1759, л. 33 об., 146.

²²⁸ Про це див.: *Горобець В.* Присмерк Гетьманщини... — С. 199—201.

²²⁹ ІР НБУ НАНУ, ф. 8, № 8, арк. 41 зв., 44 зв., 51 зв. та ін.

²³⁰ Сб.РИО. — Т. 55. — С. 5.

²³¹ Там само. — С. 10.

²³² Там само. — С. 10—11.

²³³ Там само. — С. 25—26.

²³⁴ Там само. — С. 26.

²³⁵ Там само. — С. 60.

²³⁶ Там само.

²³⁷ Прагнути надати актові звільнення більшої політичної ваги, російське керівництво наказало президенту Малоросійської колегії не одразу оприлюднювати в Україні відповідну ухвалу Верховної таємної ради, а попередньо запропонувати самим козакам визначити суму грошової винагороди за неучасть у поході. «...И когда они, как без сомнения чаемо, представят в дачю со всякого человека более 3-х руб., то им в то время обявить, что ея императорское величество, милосердья о них, повелела с них взять толко по 3 руб., дабы они те денги сим способом без озлобления или еще с охотою заплатили». Розрахунки членів Верховної ради виявилися вірними. Козаки Ніжинського полку запропонували сплатити «відкупні гроші» в розмірі 8 руб. з козака, Полтавського — 10 руб., в інших полках також менше 3 руб. не пропонували. — Сб.РИО. — Т. 55. — С. 119—150, 180, 200; Т. 56. — С. 110—111.

²³⁸ ПСЗ. — Т. 7. — № 4651.

²³⁹ РДАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1780, л. 10—10 об.

²⁴⁰ Сб.РИО. — Т. 63. — С. 510, 516, 532.

²⁴¹ Там само. — Т. 69. — С. 275, 294; *Джиджора І.* Нові причинки до історії відносин російського правительства до України... — С. 155.

²⁴² Детально про мотиви цієї колізії див.: *Горобець В.* Присмерк Гетьманщини... — С. 286—288.

²⁴³ *Крупницький Б.* Гетьман Данило Апостол і його доба (1727—1734). — Автсбург, 1948. — С. 45.

- ²⁴⁴ ІР НБУ НАНУ, ф. 160, № 1123, арк. 1–1 зв.; Сб.РІО. — Т. 69. — С. 257.
- ²⁴⁵ Сб.РІО. — Т. 63. — С. 270.
- ²⁴⁶ Сб.РІО. — Т. 63. — С. 270, 779; РГАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1780, л. 92—96.
- ²⁴⁷ РДАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1780, л. 97—102.
- ²⁴⁸ РДАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1780, л. 26–53; *Джиджора І.* Матеріали московського «Архива министерства юстиции» до історії гетьманщини... — С. 130.
- ²⁴⁹ РДАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1780, л. 158, 280.
- ²⁵⁰ Там само, л. 89.
- ²⁵¹ Там само, л. 89.
- ²⁵² Там само, л. 123.
- ²⁵³ Дане положення, зокрема, містилось у поданій ним особисто Петру II чолобитній, приуроченій до коронації останнього на царство.
- ²⁵⁴ Екстракт... — С. 132—133.
- ²⁵⁵ Там само. — С. 133.
- ²⁵⁶ Там само.
- ²⁵⁷ Там само.
- ²⁵⁸ Там само, ф. 248, оп. 29, дело 1780, л. 452; ПСЗ. — Т. 8. — № 5324.
- ²⁵⁹ *Яковлів А.* Українсько-московські договори в XVII—XVIII віках. — С. 160.
- ²⁶⁰ РДАДА, ф. 248, оп. 29, дело 1788, л. 159—162.
- ²⁶¹ Цит. за: *Соловьев С. М.* История России с древнейших времен. — Т. 19. — С. 1207.
- ²⁶² *Уортман Ричард С.* Сценарии власти. — С. 120—121.
- ²⁶³ Після коронації 1728 р. Петро II, залишившись у Москві, тимчасово відновив столичний статус останньої, який зберігався і в перші роки царювання Анни Іоанівни. Проте наприкінці 1731 р. імператорський двір перебрався до Петербурга.
- ²⁶⁴ Сб.РІО. — Т. 58. — С. 23—24.
- ²⁶⁵ Там само. — С. 25.
- ²⁶⁶ Екстракт... — С. 135.
- ²⁶⁷ Сб.РІО. — Т. 67. — С. 91.
- ²⁶⁸ Див.: *Анисимов Е.* Россия в середине XVIII века: борьба за наследие Петра. — М., 1986. — С. 54—56.
- ²⁶⁹ Див.: *Гуржий А. И.* Эволюция феодальных отношений на Левобережной Украине в первой половине XVIII в. — К., 1986.
- ²⁷⁰ Сутнісні характеристики поглядів Катерини II й оцінки впливів ідей камералізму і Просвітництва на її політику є предметом дискусій. Див.: *Raeff M.* The Well-Ordered Police State: Social and Institutional Change through Law in the Germanies and Russia, 1600—1800 (New Haven, 1983); *Robert E. Jones*, Provincial Development in Russia: Catherine II and Jacob Sievers (New Brunswick, 1984); *Isabel de Madariaga.* Russia in the Age of Catherine the Great (New Haven, 1981).
- ²⁷¹ *Kohut Z.* Ukraine: From Autonomy to Integration (1654—1830's), Conquest and Coalescence: The Shaping of the State in Modern Europe. London, 1991. — P. 182—196.
- ²⁷² *Raeff M.* “Uniformity, diversity and the imperial administration” Osteuropa in Geschichte und Gegenwart: Festschrift fur Gunter Stokl zum 60 Geburtstag (Cologne, 1977). — P. 112.
- ²⁷³ Сб.РІО. — Т. 7. — С. 376—391.
- ²⁷⁴ *Kohut Z.* Ukraine: From Autonomy to Integration (1654—1830's)... — P. 192.
- ²⁷⁵ Ibid.

²⁷⁶ Таємна інструкція Катерини II А. А. В'яземському опубл.: Чтения ОИДР. — 1885. — № 1. — С. 104.

²⁷⁷ Там само.

²⁷⁸ Ширше про це див.: *Горобець В. М., Струкевич О. К.* Українсько-російські політичні відносини XVII—XVIII ст.: тенденції, характер, етапи // Укр. істор. журн. — 1997. — № 1. — С. 36—37.

²⁷⁹ Ширше про це див.: *Kohut Z.* A Gentry Democracy Within an Autocracy: The Politics of Hryhorij Poletyka (1723/25—1784). In: *Eucharisterion: Essays Presented to Omeljan Pritsak by His Students and Colleagues on His Sixtieth Birthday.* Cambridge, Mass., 1980. — P. 507—519.

²⁸⁰ Сочинения императрицы Екатерины II. — СПб., 1850. — С. 189—190.

²⁸¹ Ширше про це див.: *Горобець В. М., Струкевич О. К.* Українсько-російські політичні відносини XVII—XVIII ст. — С. 38—39.

²⁸² Див.: Чтения ИОДР. — 1861. — Кн. 1. — Смес. — С. 150—151.
